

Бисенбаев П.
«Рүстем-Зораб» дастанындағы
дәстүрлі сарындар

Әлем халықтарының фольклорында әке мен баланың жекпе-жек айқасына арналған сарын жиі кездеседі. Фирдоусидің «Шаһнама» дастанынан бастау алатын бұл сарын көптеген ғалымдардың назарын аударды. Әйтсе де «Рүстем-Зораб» оқиғасының типологиясы туралы, белгілі мотивтің қазақ дастандарындағы шығыстық сюжеттермен байланысы жайлы көп сөз бола қойған жоқ. Мақала авторы «Рүстем-Зораб» шығармасының мағыналық бөліктерін Мәулекей Жұмашұлы хатқа түсірген «Дариға қыз» дастанының сюжетімен, «Көрұғлы» дастанының әзірбайжандық нұсқасымен, «Зораб» туындысының түркиялық версиясымен салыстыра қарастырып, айырым-өзгешеліктерін анықтауды мақсат еткен. Мұнда парсы-түркітідес халықтардың көне мұраларындағы ортақ сарындар, ежелгі ескерткіштер құрамы, жанрлар сипаты, олардың стадиялық қатары, көркемдік даму ерекшеліктері, әдеби ықпалдастық, мәдени байланыстар сияқты мәселелер қамтылған. Сөз жоқ, мақалада қаралған күрделі мәселелер әдебиетші қауымды қызықтыратын, шығыстық желіге негізделген туындылардың табиғатын түсінуге көмегі тиетін жаңалықты жайттар деп білеміз.

Түйін сөздер: фольклор, уәж, эпос, сюжет, деталь, эпизод, нұсқа, дастан, дәстүр, жанр, нұсқа, поэзия.

Bissenbaev P.
Traditional motives in the dastan
«Rustam and Sukhrab»

The motif of combat of the father and the son can be often met in the folklore of many nations of the world. Many scientists paid attention to this motif which is also found at the beginning to the poem of Firdousi «Shakhnama». At the same time, researchers tell nothing about the typology of events in the dastan «Rustam and Sukhrab» in connection with well-known motives of oriental plots in the Kazakh dastan. The purpose of the author of the present article is to compare the Turkish versions of the work «Sukhrab», the Azerbaijani version of the dastan «Korogly», the plot of the dastan «Dariga-kyz» executed by Zhusupbek Shakhislamov with the content of the work «Rustam and Sukhrab» in order to reveal differences and the originality of the work. It considers such questions as the general motif of the most ancient heritage of the Turkic-Iranian peoples, the structure of ancient monuments, the genre nature, their stadial development, features of art process, literary influence, and cultural ties. We know that the complex problems considered in the present article will interest the literary public and will help researchers with understanding and comprehension of the art nature of works which are based on oriental motives and will give a lot of understanding in the sphere and spiritual traditions.

Key words: folklore, motif, epos, plot, detail, episode, version, dastan, tradition, genre, version, poetry.

Бисенбаев П.
Традиционные мотивы
в дастане «Рустам и Сухраб»

В фольклоре многих народов мира часто встречается мотив единорства отца с сыном. Многие ученые обращали внимание на этот мотив, встречающийся в начале поэмы Фирдоуси «Шахнаме». Вместе с тем исследователями ничего не говорится о типологии событий в дастане «Рустам и Сухраб» в связи с известными мотивами восточных сюжетов в казахских дастанах. Цель автора настоящей статьи – сопоставив турецкие версии произведения «Сухраб», вариант азербайджанского дастана «Короглы», сюжета дастана «Дариға-кыз», исполненного Жусупбеком Шахисламовым с содержательными частями произведения «Рустам и Сухраб», выявить отличие и своеобразие произведения. Здесь рассмотрены такие вопросы, как общий мотив древнейшего наследия тюрко-иранских народов, состав древних памятников, природа жанра, их стадияльное развитие, особенности художественного процесса, литературное влияние, культурные связи. Мы знаем, что сложные проблемы, рассматриваемые в настоящей статье, безусловно, интересуют литературную общественность и помогут исследователям в понимании и постижении художественной природы произведений, в основе которых лежат восточные мотивы и дадут много нового в сфере взаимопонимания и духовных традиций.

Ключевые слова: фольклор, мотив, эпос, сюжет, деталь, эпизод, версия, дастан, традиция, жанр, вариант, поэзия.

ӘОЖ 398:801.6

Бисенбаев П.,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан,
e-mail: fazyl_bisenbaev@mail.ru

«РҮСТЕМ-ЗОРАБ» ДАСТАНЫНДАҒЫ ДӘСТҮРЛІ САРЫНДАР

Әлем халықтарының фольклорында әке мен бала арасындағы жекпе-жек айқасты өзек еткен тұрақты типологиялық сюжет жиі кездеседі. Зерттеушілер соның классикалық үлгісі ретінде Рүстемнің өз баласы Зорабты қапыда өлтіргені туралы дастанға иек артады. Бұл сюжет Фирдоусидің «Шаһнамасына» «Зораб» деген атаумен енген болатын.

Расында әке мен баланың бірін-бірі танымауы тек нақты өмірде орын алған оқиғаның ғана салдары емес, түп-төркіні сонау көне дәуірден бастау алатын дәстүрлі сарын. Белгілі ғалым Р. Бердібаев мұның жайын былай деп тарқатады: «Бұның арғы ұштығы балаларын әкелері емес, аналары ғана тіктеп айыратын матриархат дәуіріне ұласатын ұғым. Сол ұғым өзге ситуация бойына сыйымды болып, қайта жаңғырыға беруі мүмкін. Бертін келе әке мен баланың түрлі жағдайлармен бір-бірінен алыстап, танымай кездесуі, кейде соғысып күш сынасуы әлемдік көркем сөз туындыларында тосын, әрі қызғылықты дәстүр болып қалыптасқан. Мұндай хал атақты «Шаһнамада» ұшырайтын. Орыс эпосының қаһарманы Илья Муромец те қапияда ұлымен шайқасқа түсетіні мәлім. Аталы-балалының айқасы осылайша арғы негізін ұзақтан бастайды.» [1, 84] Орыс ғалымы Веселовскийдің сюжеттің шығу төркіні туралы ой-тұжырымдары да осы пікірге жақын. [2, 69]

Жалпы, «Шаһнама» эпопеясының ауқымы кең, оның оқиғалық құрамы да қызықты сюжеттерге бай. Солардың қазақ ішіне сіңген ертегі, дастан үлгісіндегі нұсқалары да аз болмаған. Сыр сұлейі атанған Т. Ізтілеуұлы XX ғасырдың 30-жылдары ауызша, жазбаша тараған хикаялардың басын құрап, Фирдоуси туындысын кітаби ақындар дәстүрінде қайта жырлап шықты. «Шаһнаманың» Тұрмағамбет ақын жырлаған нұсқасы «Рүстем-дастан» деген атаумен 1961 жылы жеке кітап болып басылды.

«Рүстем-Зораб» оқиғасын «Шаһнаманың» бір тармағы ретінде алғаш жырлаған Ораз Молда деген кісі екен. Осы шығарманы белгілі журналист М. Сералин В.А. Жуковскийдің орыс тіліндегі аудармасынан тәржімалап, «Айқап» журналының 1914-1915 жылдардағы сандарында жариялады. Біз мақаламызда М.Сералиннің 1996 жылғы «Қисса-дастандар» жинағына енген мәтінін пайдаландық.

«Рүстем-Зораб» дастанының қазақ тіліндегі нұсқасында батырдың аң аулауға аттанғаны, көп киік аулап, біреуін шынар ағашымен істіктеп түйреп, кебаб қылғаны баяндалады. Негізі, эпикалық туындыларда мұндай ұсақ детальдарға аса мән берілмейтіндігі мәлім. Ал Фирдоуси болса, батырдың әр ісіне сипаттама береді:

Атына мініп Рүстем ер,
Жөнін айтпай ешкімге
Жолға кетіп барады...
Тұран жаққа назарын
Таудан асыра салады,
Таудан асып түскенде
Көп киікке кез келді...
Аңмен соғыс салыпты,
Бір саннан артық алыпты.
Отын жинап бір жерге
Батырдың от жағыпты.
От жайнап шоқ болғанда
Бір шынарға бір аңды
Істіктеп түйреп аударып,
Бейне бір кепкен төстіктей
Шоққа кебаб қылыпты. [3, 68]

Рүстем ас ішіп, әл жинаған соң, қалың ұйқыға кетеді. Осы кезде Тұранның адамдары қаумалап, жайылып жүрген күркіреуік тұлпардың мойнына құрық салып, өздерімен бірге жетекке алып жөнелді. Қалың ұйқыдан тұрған Рүстем ер ешбір жерден атын көре алмайды. Қапыта тұлпарынан айрылып, тұла-бойын ашу кернеген батыр түркі қағанатының Саманған атты шаһарына аттанады. Фирдоуси тұрандықтардың бітіспес жауына да құрмет көрсететін қонақжайлылығына көңіл аударады. Шығармада Саманған патшасы Рүстемді құшақ жая қарсы алады:

Хан Рүстемді қарсы алып,
Иіле-бүгіле сөйлейді:
- Асқан батыр, жол болсын,
Жолдас жоқ, жаяу хәм жалғыз,
Қайсы жақтан келесіз?
Аң аулап, арып келсеңіз,
Бізге мейман боласыз.
Қызметіне даяр тұр
Саманғанның бар елі. [3, 71]

Ол Рүстемнің алдына алтын мен күмістен жасалған ыдыспен неше түрлі ас қойып, қызмет көрсетеді. Дастархан жиналған соң Рүстемді жайлы көрпе төселген, құс жастығы сайлы жатын бөлмеге әкеледі. Түн ортасы ауғанда аяғын жеңіл басып Саманған патшасының жалғыз қызы Тахмина келеді. Сөйтсе, батырдың ерлік істері туралы ел әңгімесіне құлақ түріп жүрген қыз оған көптен ғашық екен. Өсектен қорықпай түн жамылып келген себебін ол былай тарқатады:

Мен патшаның қызымын,
Есімім болар Тахмина.
Мен құлан мен құлжадай
Таудан ескен самалдай,
Уайымсыз жүрген жан едім,
Келіп тұрмын жаныңа
Қайғы ермеген соңыма
Уайымсыз жүрген шағымда
Қайғы түсіп көңіліме
Жүрегімді жандыра, –

деп келіп, қыз әрі қарай өзінің қалауын:

...Жел де етіме тиген жоқ,
Сенен басқа еш ханға
Оймақтай аузым, батырым,
«Сүйемін сені» деген жоқ.
Мені ал, Рүстем, мені ал,
Ақ мойныма қолың сал.
Әкелетін жасауым,
Алтын сарай толған мал,
Ертеңгі сыйға алдыңа
Күркіреуік атыңыз
«Сүйінші» деп келеді. [3, 74-75] –

деп білдіреді.

Рүстем қызға көңілі ауған соң, ханға хабар салдырып, Тахминадай сұлуға үйленуге рұқсат сұрайды. Саманғанның қожасы ризалығын білдіріп, Тахмина мен Рүстемге жасырын неке қидырады. Таң ата батыр: «Егер ұл тапсаң қолына тағарсың», – деп, әйеліне орамал қалдырады. Рүстем Саманғаннан аттанып кетеді. Тахмина ұлды болып, есімін Зораб қояды. Баланың келбетін:

...Нағыз Рүстем сипатты
Зораб деп оған қойды атты.
...Бір айда жылдық болады.
Үш жасына келгенде
Атқа шапқан құламай.
Алты жаста арыстан,
Он екіге келгенде
Шақ келмеді алысқан, –

деп сипаттайды. [3, 77]

Бұдан кейін де бар оқиға эпикалық стильде баяндалады. Он екі жасқа толғанда бала анасынан әкесінің кім екенін сұрайды. Анасы сонда:

Сенің әкең – Рүстем ер,
Қарағым, балам, біл енді.
Сенен артық теңдес жоқ
Атаға бала келгенде.
Міне, бір алтын орамал
Алшы, балам, колыңа.
Сақтағайсың сен оны
Екі көздің нұрындай. [3, 78-79]

Зораб түркілерден әскер жинап, әкесін іздестіруге аттанбақ болады. Анасы Рүстем қалдырған орамалды ұлына табыстайды. Бұл, байқап отырғанымыздай, осындай жағдайларда қайталанып отыратын тұрақты сарын. Зорабтың көздегені Кейқауысты жеңіп, билікті қолға алу және оны қалайда әкесіне табыстау. Ол Рүстемді Иран тағына лайықты адам деп есептейді. Зораб әрі қарай Тұран еліне қайта оралып, Афрасиаб билігін де тартып алуды ойлайды.

Зораб жайын естіген Афрасиаб қатты қуанады. Он екі мың қол жинап, Зорабқа: «Саған берер көмегім дайын, қашанда сені қолдаймын», – деп хат жазады. Содан кейін өзінің сенімді адамдарына: «Әке мен ұлы бірін-бірі танымайтын болсын, бар жайды бақылауда ұстаңдар», – деп тапсырма береді. Афрасиабтың көздегені кеудесіне нан піскен жас балаға Рүстемді өлтіртіп, артынша баланың да көзін жою болатын. Сөйтіп, екі бірдей қауіпті жаудан құтылу еді.

Сонымен Зораб өз әскерімен Иранға аттанады. Жолда Иран әскерінің негізгі күшімен шайқасқа түсіп, жеңіске жетеді.

Әрі қарай ағасы жеңіліс тапқаннан кейін шаһардың қорғаушысы ретінде Зорабпен жекпе-жекке шығатын Гордафарид қыздың батылдығы суреттелетін эпизод келеді. (Бұл көрініс М.Сералин аударған нұсқада кездеспейді. Сондықтан орыс тілінде жарияланған үлгі бойынша тарқатып, баяндаймыз). Ер адамның сауыт-сайманын киіп майданға кірген қыздың батыл шабуылдарына Зораб әрең дегенде тойтарыс береді. Тек ұзаққа созылған шайқастан кейін дулығасы жерге түсіп, шашы жайылып кеткенде ғана батыр оның қыз екенін біледі. Ұялып, ыңғайсыз күй кешкен Зораб қыздың сұлу келбетін көріп таң қалады. Оның сырын ұғып қойған Гордафарид: «Түркілер Иран қыздарының арасынан өздеріне ешқашан жар таппайды», – деп ескертеді. Расында да, «Шаһнаманың» батырлар туралы бөлімінде ирандықтардың түркі қыздарына үйленгендігі туралы мәліметтер аз кезікпейді. (Кейқауыс – Афрасиабтың немере қарындасына, Сияуыш Афрасиаб – пен тиранның қыздарына, Рүстем-Саманған билеушісінің қызына және т.б.) Бірақ түркілерге тұрмысқа шыққан иран қыздары туралы дастанда ешқандай мәлімет жоқ. Жеңіліске ұшыраған ирандықтар патшаларына хат жазып, шайқастар жайын баяндайды. Мұнда Зорабтың әскери жетістіктері жайында да сөз болады. Кейқауыс маңындағы ақсүйектер жас батырдың күш-қайратына қайран қалады. Жағдайды талқыға салғандардың бәрі бір ауыздан жас батырға тек қана Рүстем қарсы тұра алады деген тоқтам-

ға келеді. Кейқауыс оған елшісін аттандырып, Зораб бастаған түркі әскеріне қарсы жорыққа шығуын өтініп сұрайды.

Рүстем майдан ашпай тұрып түркілердің қосын аралап кетеді. Ол Зорабтың дене-бітімін көріп таң қалады. Осы арада Зораб та жолай кездескен елден Рүстем жайын сұрастырып, тірі жаннан оңды жауап ала алмайды. Шайқас алаңында, Рүстеммен жеке кездескен сәтте, оған деген бір жылы сезім билеп, батырдан: «Сіз Рүстем емессіз бе?» деп сұрайды, бірақ ол жауап қатпайды. Әкесі мен ұлы арасындағы жекпе-жек басталады. Шайқас үш күнге созылады. Батырлар бірін-бірі жеңе алмайды, сондықтан белдесу арқылы күш сынаспақ болады. Зораб үнемі әкесі туралы ойлайды. Рүстеммен қайта кездескенде ол: «Бітімге келейік. Өзіңнің жайыңды таратып айтшы», – деп өтінеді. Зораб кіммен де болса алысуға дайын, тек онымен емес.

Рүстем ұлының өтінішін қабылдамай, күресті бастауға ниет білдіреді. Зораб ә дегеннен Рүстемнің жамбасын жерге тигізіп, күрес тәртібі бойынша басын кесіп алу үшін кездігін суырып алады. Рүстем «қайта алысып көрелік, біздің елде жеңілген адамның басын екінші рет басымдыққа ие болған адам алады», – дейді. Зораб келісімін береді. Рүстем келесі күні Зорабты жеңеді. Сол сәтте-ақ оған қанжар сұғып, өлімші етіп жаралайды. Дәм-тұзы таусылып, ажал аузында жатқан Зораб әкесі Рүстемнің атын атап, «ол сенен кегімді алады», – дейді. Өз ұлын өлтірген әкенің трагедиялық халі үлкен шеберлікпен суреттеледі. Кейқауыс ауыр жарақат алған адамға дәру болатын бальзамды үнемі жанында сақтағанымен оған беруден бас тартады. Сонымен Рүстемді қаншалықты жек көретінін көрсетеді. Бұл жайттан соң әке трагедиясы тереңдей түседі. Зорабтың қазасы қалың әскерге де ауыр тиеді. Рүстем ұлының денесін өзінің отанына алып кетеді.

Осындағы жекпе-жек барысында әлсіреп, қуаты қайтқан Рүстемнің тәңіріне сыйынып, жаратушыдан бұрынғы күшін қайтаруды сұрайтыны туралы мотив Мәулекей Жұмашұлы хатқа түсірген «Дариға қыз» дастанында да бар. Мұнда да алғаш алысқанда Дариғадан жеңіле бастаған Ғали құдайға құлшылық етіп әл жинайды да, екінші рет күрескенде жеңіп шығады.

Содан кейін Фирдоусидегі әке мен баланың жекпе-жегі орыс былиналарында да суреттеледі, ал «Дариға қызда» тек күрестің нәтижесі ғана айтылады. Бастапқы екеуінде баланың әкесінен күші басым болып шығады. Зораб та, Сокольник те осылай. Жалғыз «Дариға қызда» Мәди мен

әкесі Ғали екеуі кездесіп, танысады. Ғали өз баласымен күресіп жүргенін түсінеді. Мәди болса, әкесіне қолы тигенін кешірілмес күнә санап, жер астына кіріп кетеді. Дәл осы жерде «Дариға қыз» дастанындағы айырмашылық айқын көрінеді. Алдыңғы шығармаларда әке мен бала айкасы соңғысының қазасымен бітсе, «Дариға қызда» осы трагедиялық финал сақталған. Баланың өлу себебі басқаша түсіндірілген. М. Жұмашұлы қолжазбасында баланың қазасы әкесінің күштілігінен емес, баланың перзент парызын биік санайтындығынан болды делінеді.

Бұл мотив 1862 жылы басылып шыққан И.Березиннің «Турецкая хрестоматиясына» енген татардың «Чура батыр хикаятында» да бар. [4, 108] Ол шығармада Шора Қырым жерінен келіп, Құлыншақ деген досымен Қазан қаласын орыс әскерінен қорғауға қатысады. Шарасыз жау батырдан бала көтерсін, кейін Шора сол ұлдың қолынан ажал құшсын деген оймен Қазан шаһарына бір қызды жібереді. Қыз батырмен біраз тұрып, өзінің жұртына қашып кетеді. Осы аралықта Шора Қырымға аттанады. Онда бірнеше ай болып, Қазанға қайтып оралады. Келсе, шаһар жау қолында қалыпты. Уақыт өте орыс ішінде бір батыр пайда болады. Ол – Шораның ұлы екен. Шора онымен бірнеше рет айкасқа түседі, бірақ жеңіске жете алмайды. Шайқас барысында батырдың астындағы аты өзенге қарай ала қашып, биік жардан Еділге құлайды. Шора сол жерде суға батып, қаза табады. Сонымен, көнеден келе жатқан сарынның тарихи негізі айқын жыр желісінен де өз орнын тапқанына куә боламыз. Дәстүрлі мотив негізгі кейіпкер әрекетін толықтырып, шығармадағы тартысты ширықтыра түсуге септескен.

«Рүстем-Зорабқа» өзек болған осы сюжет «Көрұғлы» дастанының әзірбайжандық нұсқасында да кездеседі. [5, 173] Екі сюжеттің детальдарында ұқсастықтар көп. Сонымен бірге әр халықтың эпикалық дәстүрлерінен туындайтын айырмашылықтар да жоқ емес. Мәселен, әзірбайжандық нұсқада Дербент билеушісінің қызы Көрұғлыға хат жазып, «мені алып кет», – деп өтініш айтады. Қыз мұндай хаттың жазылуына ұзаққа созылған ғашықтық сезімнің салдары

түрткі болды деп түсіндіреді. Саманған патшасының қызы да осындай себеппен Рүстем батырға өз еркімен жар болғысы келеді. Тура «Шаһнама» дастанындағыдай, Көрұғлы Дербент билеушісінің қызына әкесінің рұқсатымен үйленеді. Біраз уақытын сол қайын жұртында өткізеді. (Рүстем Саманған шаһарынан екінші күні аттанып кетеді.) Содан кейін тағы да Рүстемнің ісін қайталап: «егер ұл тапсаң, қолына тағарсың», – деп әйеліне өзінің орамалын табыстайды. Екі жырдың қаһарманы да «мен кеткен соң қыз туса, басына мұны тартқайсың», – деп ағынан жарылады. Көрұғлы жоқта Хасанхан атты ұл дүниеге келеді. Ол бала күнінен жұрттың үрейін алып, әбігерге түсіреді, сол себепті Құртұғлы (Бөлтірік – Б.П.) атанады. Ол он сегізге жасқа толғанда («Шаһнамада» 12 жас) анасынан әкесінің кім екенін сұрап біледі. Қос шығармадағы екі ана өздерінің күйеулері туралы мақтанышпен айтады, екеуі де олардың батыр әрі елге мәшһүр адам екендігіне тоқталады. Құртұғлы әкесі Көрұғлының Гератынан туған айғырға мініп, әкесін іздеуге аттанады. Жолда екі рет Түрік патшасымен шайқасқа түседі. («Шаһнамада» Зораб екі рет ирандықтармен соғысады). Сөйтіп, Құртұғлы әкесі Көрұғлының тұрағы Шымлыбелге де жетеді.

Әкесі мен ұлының арасындағы жекпе-жек көрінісі екі шығармада да сол күйі қайталанады. Әзірбайжан дастанында, «Шаһнамада» суреттелгендей, алдымен әке мен бала бар қаруын жұмсап, ат үстінде шайқасады, содан кейін белдесіп үш рет күреседі. Бастапқы екі кезекте жас жігіт жеңіске жетеді және әр кезек сайын батырдан «атыңызды айтыңызшы» деп өтінеді. Бірақ Көрұғлы бозбаланың алдында өзінің шарасыздығын көрсеткісі келмейді. (Осы деталь «Шаһнамада» бар). Көрұғлы үшінші кезек келгенде ғана жас жігіттің жамбасын жерге тигізеді. Жекпе-жектің тәртібі бойынша оның басын кесіп алу үшін алдымен қанжар сұғу керек («Шаһнама» дастанындағы көрініс). Жас жігітті Көрұғлының әйелі аман алып қалады. Әзірбайжандық дастанның соңы мен парсылық шығарманың аяқталуында айырма көп. Мұнда әке баласымен қауышып, барша мұратына жетеді.

Әдебиеттер

- 1 Бердібаев Р. Қазақ эпосы. – Алматы: Жазушы, 1982. – 230 б.
- 2 Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – М., 1940. – С. 312.
- 3 Рүстем-Зораб // Қисса-дастандар. – Алматы: Жазушы, 1986. – 333 б.

- 4 Садеков М.Д. Образ Чуры в «Казанской истории» (XIV в.) и в татарском фольклоре // татар фольклоры мәсьәләләре. – Казань: Фикир, 2004. – С. 167.
- 5 Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. – Москва, 1947. – С. 518.

References

- 1 Berdibaev R. Qazaq e'posi'. – Almati': Jazwshi', 1982. – 230 b.
- 2 Veselovskij A.N. Istoricheskaja pojetika. – Moskva, 1940. – S. 312.3 Ru'stem-Zorab // Qi'ssa-dastandar. – Almati': Jazwshi', 1986. – 333 b.
- 3 Sadekov M.D. Obraz Chury v «Kazanskoj istorii» (XIV v.) i v tatarskom fol'klоре // tatar fol'klory мәс'әләләре. – Kazan': Fikir, 2004. – S. 167.
- 4 Zhirmunskij V.M., Zarifov H.T. Uzbekskij narodnyj geroicheskij jepos. – Moskva, 1947. – S. 518.